

Станіслав Лем

Автоматеїв друг

Станіслав Лем

Кіберіада

Київ, Дніпро, 1990

(с) Український переклад, Ю. Попсуєнко, 1990. Перекладено за виданням: Stanisław Lem, Cyberiada, Krakow, 1972.

Один робот, збираючись вирушити в далеку й небезпечну дорогу, прочув про дуже корисний пристрій, названий його винахідником електронним другом. Вирішив робот, що бадьоріше себе почуватиме, маючи приятеля, а тому подався до винахідника й попросив, щоб той розповів йому про штучного друга.

— До твоїх послуг,— відповів винахідник. (Як відомо, у казках усім, навіть драконам, кажуть "ти" й лише до королів слід звертатися на "ви"). Сказавши це, винахідник дістав з кишені пригорщу, схожих на дрібний шріт, металевих зерняток.

— Що це? — здивувався робот.

— А як твоє ім'я, я ж забув спитати тебе про це в належному місці казки? — спитав винахідник.

— Мене звуть Автоматей.

— Для мене це надто довго. Я називатиму тебе Автик.

— Та це ж від автомата, але нехай уже буде по-твоєму,— відповів робот.

— Так от, шановний мій Автику, перед тобою — пригорща електродрузів. Знай, що за покликанням і фахом я мініатюризатор. Інакше кажучи, великі й громіздкі пристрої я заміню невеликими, портативними. Кожне з цих зернят — згусток надзвичайно різнобічного й логічного електронного мислення. Не скажу, що вони генії, бо це було б перебільшенням, схожим на дешеву рекламу. Правда, я маю намір створити саме електронних геніїв і не заспокоюсь, поки не зроблю таких малесеньких, щоб їх можна було носити в кишені тисячами; я лише тоді досягну бажаної мети, коли насиплю їх у мішки, як пісок, і продаватиму на вагу. Та не будемо говорити про мої плани на майбутнє. Поки що я продаю електродрузів поштучно й до того ж недорого: за кожного — рівний йому за вагою діамант. Ти, я гадаю, зрозумієш, яка помірна ця ціна, коли візьмеш до уваги, що такого електродруга можна вкласти у вуха й він шепотітиме тобі добрі поради й даватиме всіляку інформацію. Ось тобі жмутик вати — заткнеш вуха, щоб електродруг не випав, коли ти нахилиш голову набік. Ну як, береш? Якщо надумаєш узяти десяток, віддам дешевше...

— Ні, поки що мені вистачить одного. Але я хотів би ще дізнатись, на що саме він здатен. Чи зможе він допомогти у скрутну хвилину?

— Ясна річ, адже для цього його й створено,— спокійно мовив винахідник. Він підкинув на долоні жменю зерняток, які металеві виблискували, бо зроблені були з рідкісних металів, і провадив далі:

— Звісно, він не може допомогти тобі в плані фізичному, але ж не про це йдеться. Підбадьорливе слово, швидкі й надійні поради, розсудливі

роздуми, корисні вказівки, нагадування, застереження, а також підбадьорливі зауваження, сентенції, які зміцнюють віру у власні сили, і до того ж глибокі думки, що допомагають знайти вихід із будь-якої складної й навіть небезпечної ситуації,— це тільки незначна частина можливостей моїх електродрузів. Вони по-справжньому віддані, вірні, завжди наготові, бо ніколи не сплять, а до того ж вони неймовірно міцні, красиві, і ти сам бачиш, які вони зручні! То як, візьмеш тільки одного?

— Так,— відповів Автоматей.— Скажи мені ще, будь ласка, що буде; якщо його у мене вкрадуть? Чи вернеться він до мене? Чи доведе він злодія до згуби?

— Що ні, то ні,— заперечив винахідник.— Злодієві він служитиме так само старанно й вірно, як колись служив тобі. Не треба вимагати надто багато, дорогий мій Автику, він не покине тебе в біді, якщо ти сам його не покинеш. Та це тобі не загрожує, якщо ти вкладеш його у вуха й завжди носитимеш вату...

— Гаразд,— погодився Автоматей.— А як мені з ним розмовляти?

— Тобі зовсім не треба говорити, досить безгучно прошепотіти щось, і він тебе чудово почує. Що ж до імені, то звать його Вух. Можеш до нього звертатися: "Мій Вух", цього достатньо.

— Чудово! — сказав Автоматей.

Вуха зважили, винахідник одержав за нього красивий діамантик, а робот, радіючи з того, що в нього тепер є товариш, рідна душа, вирушив у довгу дорогу.

Мандрувати з Вухом було дуже зручно. Вранці він будив робота, насвистуючи йому тиху веселу побудку, а вдень розповідав різні смішні історії. Щоправда, невдовзі Автоматей заборонив йому це робити, коли

він перебував у товаристві, бо присутні вважали його несповна розуму, помічаючи, що він час від часу вибухає сміхом без будь-яких видимих причин. Так Автоматей мандрував спершу сушею, а потім дістався до берега моря, де його чекав красивий білий корабель. Речей у Автоматея було небагато, він миттю влаштувався в затишній каюті і з задоволенням почув гуркіт, який означав, що піднімають якір і починається далеке плавання. Кілька діб білий корабель весело плив по хвилях, вдень — під промінням ласкавого сонця, вночі — під сріблястим світлом місяця, а якось уранці знялася страшна буря. Хвилі втричі вищі від щогл падали на корабель, і він тріщав по всіх швах; довкола стояв такий страхітливий гуркіт, що Автоматей не чув ні слова з усіх потішань, які, без сумніву, нашіптував йому Вух у ці тяжкі хвилини. Раптом пролунав зловісний скрегіт, до каюти ринула солоня вода, й на очах приголомшеного Автоматея корабель став розвалюватися на частини.

Робот у чому був вибіг на палубу й ледве встиг скочити в останню рятувальну шлюпку, як величезна хвиля налетіла на корабель і потягла його в бурхливу морську безодню. Автоматей не бачив жодного матроса, він був сам-самісінький у рятувальній шлюпці серед розбурханого моря і тремтів, чекаючи хвилини, коли новий вал накриє його разом з човном. Вив вітер, з низько навислих хмар дощ потоками шмагав збурену поверхню моря, і робот усе ще не міг розчутти, що хоче сказати йому Вух. Раптом серед водоворотів Автоматей помітив у білій киплячій піні якісь невиразні обриси: берег невідомої землі, об який розбивалися хвилі. Човен із скреготом сів на каміння, і промоклий до рубця Автоматей рушив, заточуючись, у глиб рятівної землі, далі від солоних хвиль. Під якоюсь скелею він упав на землю і, геть змучений, поринув у глибокий сон.

Розбудило його тихе насвистування. Це Вух нагадував йому про свою присутність.

— Ой, як чудово, Вуху, що ти зі мною! Аж тепер я бачу, як це добре, що ти зі мною, а точніше, навіть у мені! — опритомнівши, вигукнув Автоматей.

Він огледівся. Світило сонце. Море ще хвилювалось, проте зникли грізні водяні вали, хмари, дощ; на жаль, разом із ними зник і корабель. Очевидно, буря навісніла цілу ніч, бо й шлюпку, на якій урятувавсь Автоматей, теж понесло у відкрите море.

Робот підхопився й побіг уздовж берега, та за десять хвилин вернувся на старе місце. Становище було невеселе: він опинився на безлюдному та ще й дуже маленькому острові. Але що з того — адже з ним був Вух! Він швидко повідомив Вуха, як стоять справи, і попросив поради.

— Га! Ба! Дорогий мій! — сказав Вух.— Оце то ситуація! Постривай-но, я як слід подумаю. А що тобі, власне кажучи, треба?

— Тобто як це що? Все: допомога, порятунок, засоби до існування — адже тут, крім піску й скель, нічого немає!

— Гм! Правда? А ти цілком впевнений у цьому? Чи не валяються в піску десь на узбережжі скрині з розбитого корабля, повні різних інструментів, цікавих книг, різноманітного одягу й пороху для рушниць?

Автоматей уздовж і впоперек виходив весь острів, проте нічого не знайшов — ані трісочки. Корабель, мабуть, каменем пішов на дно.

— Кажеш, що нічого немає? Гм, дуже дивно. Багато літератури про життя на безлюдних островах незаперечно доводить, що після катастрофи корабля десь поблизу неодмінно знаходяться сокири, цвяхи, прісна вода, олія, Біблія, пилки, кліщі, рушниці й безліч інших корисних речей. Та коли нема, то нема. Може, є хоч якась печера в скелях, що послужить тобі притулком?

— Ні, і печери ніякої не видно.

— Ні, кажеш? Ну, це вже зовсім незвично! Будь ласкавий, піднімися на найвищу скелю й оглянься довкруг.

— Зараз я це зроблю! — вигукнув Автоматей.

Він видерся на стрімку скелю посеред острова — навколо вулканічного острівця простягся безмежний океан!

Поправляючи тремтячим пальцем вату у вусі, щоб ненароком не позбутися приятеля, він кволим голосом повідомив про це Вуха. "Яке щастя, що він не випав під час катастрофи",— подумав Автоматей і, зморений, знову сів на виступ скелі, з нетерпінням чекаючи допомоги друга.

— Увага, друже! Ось поради, які я поспішаю дати тобі в цій скрутній обстановці! — озвався нарешті голосок Вуха.— На підставі проведених розрахунків я констатую, що ми перебуваємо на невідомому острівці, який є рифом, а точніше, вершиною підводного гірського хребта, що поступово піднімається з водоверті й через три чи чотири мільйони років з'єднається з материком...

— Облишимо ці мільйони, скажи, що мені робити зараз! — вигукнув Автоматей.

— Острівець лежить далеко від морських шляхів. Можливість випадкової появи поблизу нього корабля — один шанс із чотирьохсот тисяч.

— О небо! — розпачливо закричав потерпілий.— То що ж ти радиш робити?

— Зараз скажу, тільки не перебивай мене весь час. Іди до моря і ступай у воду — приблизно по груди. Тоді тобі не доведеться надто низько нахилитися, бо це незручно. Потім схили голову і втягни стільки

води, скільки зможеш. Знаю, що вона гірка, але це скоро скінчиться. Особливо, як-що ти йтимеш у море все далі й далі. Незабаром ти поважчаєш, а солоніша вода, заповнивши всього тебе, негайно припинить усі органічні процеси, а отже, ти зразу розлучишся з життям. Таким чином ти уникнеш тривалих мук перебування на цьому острові, помутніння розуму й повільної агонії. Можеш також узяти в кожен руку по важкому каменю. Це не обов'язково, та все-таки...

— Та ти збожеволів, чи що?! — загорлав, схопившись з місця, Автоматей.— Я повинен утопитись? Ти схиляєш мене до самогубства? Оце така твоя добра порада? І ти вважаєш себе моїм другом?!

— Авжеж! — відповів Вух.— Я зовсім не збожеволів, бо це лежить поза моїми можливостями. Я ніколи не втрачаю душевної рівноваги. Тим прикріше мені було б бути твоїм другом, мій дорогий, якби я побачив, що ти втратив цю рівновагу й повільно гинеш під промінням палючого сонця. Запевняю тебе, що я ретельно проаналізував ситуацію і по черзі виключив усі можливості порятунку. Ти не зможеш побудувати човна або пліт, бо не маєш для цього матеріалів; жоден корабель, як я вже казав, не врятує тебе, навіть літаки не пролітають над цим островом, а ти знову ж не зможеш побудувати літальний апарат. Ти міг би, звичайно, замість швидкої смерті віддати перевагу повільній агонії, але я, як твій найближчий друг, палко протестую проти такого нерозумного рішення. Якщо ти як слід утягнеш воду...

— А бодай би тебе чорти вхопили з отією водою! — заверещав, тремтячи від люті, Автоматей.— І подумати лишень, що за такого друга я віддав прекрасний відшліфований діамант! Знаєш, хто твій винахідник? Звичайнісінький ошуканець, шельма, пройдисвіт!

— Гадаю, що ти забереш свої слова назад, коли вислухаєш мене до кінця,— спокійно відповів Вух.

— Виходить, ти ще не все сказав? Чи ти зібрався розважати мене розповідями про загробне життя? Красно дякую!

— Ніякого загробного життя немає,— заперечив Вух.— І я не збираюсь обдурювати тебе, бо не хочу й не вмію того робити. Я інакше розумію дружні послуги. Ти тільки слухай уважно, мій дорогий друже. Як тобі відомо, хоч звичайно про це не думають, світ безконечно багатий і різноманітний. У нього є чудові міста, сповнені метушні й скарбів, є королівські палаци й халупи, чарівні й похмурі гори, і гомінливі діброви, ласкаві озера, спекотні пустелі Півдня й безкраї сніги Півночі. Ти, такий, яким тебе створено, не можеш, одначе, бачити і сприймати одночасно більше одного-єдиного місця з тих, про які я згадав, і з мільйонів тих, про які я промовчав. Тому без будь-якого перебільшення можна сказати, що для тих місць, де тебе немає, ти є чимось на зразок мертв'яка, оскільки ти не маєш втіхи від багатств, не береш участі в танцях південних країн, не милуєшся райдужними барвами льодів Півночі. Для тебе вони не існують так само, як коли б тебе взагалі не було на світі. Тому, якщо ти добре поміркуєш, заглибишся думкою в те, про що я кажу, то зрозумієш, що, не будши всюди, тобто, у всіх тих чарівних місцях, ти не існуєш майже ніде. Бо місць для перебування, як я вже казав, мільйон мільйонів, а ти можеш сприймати лише одне з них, нецікаве, неприємне своєю одноманітністю, навіть відразливе,— оцей скелястий острівець. Отож, між "усюди" й "майже ніде" — величезна різниця, і це — твоя життєва планида, бо ти завжди перебував одночасно в одному-єдиному місці. Зате різниця між "майже ніде" й "ніде", правду кажучи, мікроскопічна. Математичний аналіз вражень доводить, що ти вже тепер, власне, ледве живеш, коли майже скрізь відсутній, геть як покійник! Це — по-перше. А по-друге, подивися на цей змішаний із гравієм пісок, який калічить твої ніжні ступні,— хіба ти вважаєш його чимось цінним? Мабуть, ні. А ця маса солоної води, її набридливий надмір — потрібно тобі це? Анітрохи! Чи оці скелі й спекотлива блакить неба над головою, яка висушує суглоби? Потрібна тобі ця нестерпна спека, ці мертві розжарені скелі? Звісно, ні! Отже, ти не потребуєш нічогосінько з усього, що тебе оточує, на чому ти стоїш, що розпростерлося над твоєю головою— Що ж лишається, якщо забрати все це? Шум у голові, біль у скронях, серцебиття, тремтіння в

колінах та інші порушення норми. А чи потрібні тобі цей шум, біль, биття й тремтіння? Та ні в якому разі, мій дорогий! А якщо й від цього відмовитись, що ж тоді лишиться? Бентежні думки, слова, так схожі на прокляття, які ти подумки адресуєш мені, твоєму другові, ну й, нарешті, гнів, який тебе душить, і страх, який викликає нудоту. Чи потрібні тобі, питаю під кінець, цей огидний страх і безсила лютість? Певна річ, і це тобі непотрібно. Якщо ж відкинемо й ці зайві відчуття, не лишиться вже зовсім нічого, геть чисто, кажу тобі — нуль, і саме цим нулем, тобто станом вічної рівноваги, постійного мовчання і цілковитого спокою я й хочу, як справжній друг, обдарувати тебе!

— Але я хочу жити! — крикнув Автоматей.— Хочу жити! Жити! Чуєш?!

— Ну, це вже розмова не про те, що відчуваєш, а про те, чого ти хочеш,— спокійно заперечив Вух.— Ти хочеш жити, тобто мати майбутнє, яке стає теперішнім, бо ж до цього веде життя і нічого більше в ньому немає. Але, як ми вже встановили, жити ти не будеш, бо не можеш. Річ лише в тому, яким чином ти перестанеш жити — шляхом довгих мук чи ж легко, коли, втягнувши одним духом воду...

— Досить! Не хочу!! Геть! Забирайся!! — кричав на весь голос Автоматей, підстрибуючи на одному місці із стиснутими кулаками.

— Це ще що таке? — заперечив Вух.— Не кажучи вже про образливу форму наказу, яка мимоволі асоціюється в мене з відмовою від дружби, як ти можеш так нерозумно висловлюватися? Як ти можеш кричати мені: "Геть!""? Хіба в мене є ноги, на яких я міг би піти? Чи хоча б руки, щоб на них відповзти? Адже ти прекрасно знаєш, що це не так. А якщо ти хочеш мене позбутись, то, зроби таку ласку, витягни мене з вуха, яке, запевняю, зовсім не є найкращим місцем у світі, і закинь куди-небудь.

— Гаразд! — не тямлячись від гніву, вигукнув Автоматей.— Зараз же це зроблю!

Та марно він колупався у вусі. Його друг був надто глибоко засунутий, і Автоматей ніяк не міг його витягти, хоч і тряс головою щосили, мов скажений.

— Здається, нічого з цього не вийде,— трохи згодом озвався Вух.— Схоже, що ми не розлучимось, хоч це не до шмиги ні тобі, ні мені. Якщо так, то з цим фактом слід примиритися, бо факти тим і відзначаються, що суперечити їм — річ марна. До речі, це стосується і твого нинішнього становища. Ти прагнеш мати майбутнє, до того ж за будь-яку ціну. Мені це видається неслухним, та нехай буде по-твоєму. Одначе дозволь змалювати тобі це майбуття бодай у загальних рисах, бо ж пізнане завжди краще непізнаного. Гнів, який ти відчуваєш нині, незабаром зміниться безсилим відчаєм, а його в свою чергу після багатьох, таких же бурхливих, як і марних, зусиль врятуватися замінить тупа байдужість. А тим часом жорстока спека, яка доходить навіть до мене в цьому затіненому місці твого тіла, буде, згідно із невблаганними законами фізики й хімії, дедалі більше й більше висувувати твоє тіло. Спершу випарується мастило в твоїх суглобах, і при найменшому русі ти, бідолахо, будеш неймовірно скрипіти й скреготіти! Затим, коли твій череп розпечеться від спеки, ти побачиш різнокольорові кола, що обертаються, але це аж ніяк не буде схоже на чарівливі барви веселки, оскільки...

— Замовкни ж нарешті, мучителю! — закричав Автоматей.— Я зовсім не хочу слухати про те, що зі мною станеться! Мовчи й не розмовляй, розумієш?

— Тобі нічого так кричати. Ти чудово знаєш, що я чую твій найтихіший шепіт. Отже, ти не хочеш знати про муки, які на тебе чекають? А отже, прагнеш зазнати їх? Де ж логіка? Гаразд, тоді я замовчу. Зауважу тільки, що ти чиниш негідно, зосереджуючи свій гнів на мені, ніби то я винен, що ти опинився в такому гідному жалю становищі. Винуватцем, як ти знаєш, була буря, а я — твій друг, і бути учасником тих мук, які на тебе чекають, усього цього розділеного на акти видовища страждань і агонії вже тепер,

коли я передбачаю все це, завдає мені великої прикрасі. І справді, мене поймає страх на саму думку про те, що буде, коли мастило...

— То ти не хочеш замовкнути? Чи вже не можеш, бридка потворо! — загорлав Автоматей і затопив себе у вухо, де сидів його приятель.— Ох, якби мені трапилась хоч якась гілочка під руку або трісочка,— я зразу ж виколупав би тебе з вуха й розчавив каблуком!

— Мрієш про те, щоб знищити мене? — спитав засмучений Вух.— Воістину не заслужив ти ні електродруга, ні взагалі будь-кого, хто по-братньому співчував би тобі.

Автоматея знов охопив напад гніву, й отак вони сперечалися, сварилися, переконували один одного, поки не минув полудень. Бідолашний робот ослаб від криків, стрибків та махання кулаками і, сівши знеможено на скелю, він вдивлявся в пустельну далину океану, час від часу розпачливо зітхаючи. Кілька разів він сприймав краєчок хмарки на обрії за дим пароплава, але Вух одразу ж розсіював його ілюзії, нагадуючи про те, що шансів на порятунок — один з чотирьохсот тисяч. Це знову доводило Автоматея до того, що його аж тіпало з відчаю і гніву, тим більше, що кожного разу Вух мав слухність. Нарешті вони надовго замовкли. Автоматей дивився, як видовжуються тіні скель, уже торкаючись білого прибережного піску, коли Вух заговорив:

— Що ж ти мовчиш? Може, в тебе перед очима вже літають ті кола, про які я казав?

Автоматей навіть не удостоїв його відповіддю.

— Ага! — вів далі Вух.— Отже, річ не лише в колах, а, найімовірніше, настала та сама тупа байдужість, яку я так точно передбачив. Дивно, яким нерозумним створінням є розумна істота, особливо коли її загнати в глухий кут. Вона ув'язнена на безлюдному острові, де їй судилося загинути, їй довели як двічі по два — чотири, що загибель неминуха, їй

порадили, як вийти з цього становища, їй підказали єдино можливий спосіб застосування своєї волі й розуму... чи буде вона за це вдячна? Де ж пак — їй потрібна надія; а коли її немає і бути не може, вона чіпляється за облудну видимість і воліє ліпше зануритись у безодню безумства, ніж у воду, яка...

— Годі говорити про воду! — прохрипів Автоматей.

— Мені хотілося лише наголосити на ірраціональності твоїх мотивів,— відповів Вух.— Я вже ні до чого тебе не намовляю. Тобто ні до яких дій, бо якщо ти волієш помирати повільно чи, точніше, не бажаючи взагалі нічого робити, йдеш на таке вмирання, то це слід добре продумати. Наскільки фальшивий і нерозумний страх смерті — такого стану, який швидше заслуговує на захват! Бо що може дорівнювати досконалості небуття? Звичайно, агонія, яка йому передує, сама по собі не є привабливим видовищем, але, з другого боку, не було ще нікого такого слабкого тілом і духом, щоб не витримав агонії і не зміг померти цілком, без решти, до самісінького кінця. Отож вона не заслуговує особливої уваги, якщо, це зуміє зробити будь-який хирляк, віслюк чи негідник.

Більше того, якщо кожен може з нею упоратись (ти мусиш погодитися, що це так; принаймні я не чув про жодного, в кого забракло б сил на агонію), то ліпше втішитися думкою про всемілостиве небуття, яке простирається зразу ж за її порогом. А оскільки після смерті неможливо мислити, бо смерть і мислення взаємно виключають одне одне, то коли ж, як не за життя, слід завбачливо й детально уявити собі всі переваги, зручності й задоволення, якими обдарує тебе смерть?! Подумай лишень, прошу тебе: ніякої боротьби, тривоги і страхів, ніяких страждань душі й тіла, ніяких прикрих історій. І хоч би й усі лихі сили об'єднуються і вступають у змову проти тебе — вони тобі не страшні! О, воістину незрівнянно солодка безпека померлого! А коли ще додати, що безпека ця не є чимось миттєвим, нетривким, минущим, що її неможливо ні відмінити, ні порушити, тоді незрівнянний захват...

— А бодай би ти пропав! — долетів до нього кволий голос Автоматея, і за цією лаконічною фразою пролунало коротке, але промовисте прокляття.

— Як жаль, що це неможливо! — ту ж мить озвався Вух.— Не лише егоїстичне відчуття заздрості (бо, як я вже казав, немає нічого кращого від смерті), а й чистісінький альтруїзм спонукає мене супроводжувати тебе в небуття. Проте все це нездійснено, оскільки мій винахідник, певне, з конструкторського честолюбства, зробив мене незнищеним. Правда, сум мене поймає, як подумаю, що доведеться мені стирчати всередині твоїх зашкарублених від морської солі, висхлих решток, розпаданню яких, очевидно, відбуватиметься повільно; що я отак сидітиму й розмовлятиму з самим собою. А скільки потім доведеться чекати, поки прибуде той, перший з чотирьохсот тисяч, корабель, який, згідно з теорією ймовірності, врешті наткнеться на цей острівець...

— Що?! Ти не загинеш тут?! — закричав Автоматей, виведений з отупіння цими словами Вуха.— Виходить, ти житимеш, тоді як я... О! Не діждешся! Ніколи! Ніколи!! Ніколи!!!

І з жахливим криком, зірвавшись на ноги, Автоматей почав стрибати, трясти головою, з усіх сил колупати у вусі, роблячи карколомні ривки й кидки усім тілом,— однак марно. Бух весь цей час пищав щосили:

— Та перестань ти! Збожеволів, чи що? Мабуть, надто рано! Обережніше, ти покалічишся! Чого доброго, щось зламаєш або виб'єш! Побережи шию! Адже це безглуздо! Інша річ, якби ти міг зразу, знаєш... а так ти тільки покалічишся! Ну, кажу ж тобі, я незнищений, і квіт, отож даремно ти мучишся. Навіть якщо ти витрусиш мене з вуха, все одно не зможеш зробити мені нічого лихого, тобто я хотів сказати — доброго, бо, як я вже тобі детально пояснив, смерть — це стан, гідний заздрості. Ой! Перестань нарешті! Як можна так стрибати!

Одначе Автоматей і далі метався, ні на що не звертаючи уваги, й дійшов до того, що став битись головою об камінь, на якому раніше сидів. Він так молотив головою, що іскри сипалися з очей, ніздрі забила пилюка, він сам себе оглушив, а Вух зненацька вилетів з його вуха й покотився між каміння із слабким вигуком полегкості від того, що все це скінчилось.

Автоматей не зразу помітив, що його зусилля увінчались успіхом. Опустившись на розпечене сонцем каміння, він якийсь час лежав нерухомо; затим, не годен ще поворушити рукою чи ногою, пробурмотів:

— Дарма, це лише тимчасова слабість. Але я вже тебе витрушу, я візьму тебе під каблук, дорогий мій приятелю. Чуєш? Чуєш? Агов! Що це?

Він раптом сів, бо відчув, що у вусі порожньо. Огледівся ще непевним зором, став навколішки й почав гарячково шукати Вуха, просіюючи дрібний гравій.

— Вух! Ву-у-ух! Де ти? Озвися! — нестямно кричав він.

Одначе Вух, чи то із завбачливості, чи з якоїсь іншої причини, навіть не писнув. Тоді Автоматей став просити його найніжнішими словами, запевняв, що він змінив своє рішення, що єдине його бажання — послухатися добрих порад друга і втопитись і що він прагне одного — ще раз вислухати похвалу смерті. Але й це не дало наслідків. Вух мовчав, як зачаклований. Тоді нещасний робот, кленучи все і всіх, заходився обшукувати берег дюйм за дюймом.

І раптом, коли Автоматей хотів уже відкинути вбік чергову пригорщу гравію, він підніс її до очей і весь аж затрусився від лицемірної радості, бо серед камінчиків побачив Вуха, металеве зернятко, яке виблискувало спокійним матовим блиском.

— Ага! Ось де ти, моя комашечко! Ось де ти, мій крихітко-дружок! Попався, дорогесенький, вічний! — засичав він, обережно стискаючи пальцями Вуха, який не зронив ні слова.— Ну, тепер подивимось, який ти міцний, зараз перевіримо, чи вічно тобі існувати... Маєш!

Ці слова супроводжував потужний удар каблуком; поклавши електродруга —на пласку скелю, Автоматей стрибнув на нього та ще й крутнувся на підкутому каблучі так, що аж зарипіло. Вух не озвався, тільки камінь під ним заскреготав, ніби під сталевим свердлом. Нагнувшись, Автоматей побачив, що зернятко лишилося неушкодженим, а скеля під ним злегка вищербилась, і Вух лежав тепер у малесенькому заглибленні.

— Що, ти такий міцний? Зараз знайдемо твердіший камінь! — гримнув Автоматей і заходився бігати по всьому островцю, збираючи найміцніші уламки — кремінь, базальт, порфир. Топчучи Вуха каблуками, Автоматей то звертався до нього з удаваним спокоєм, то обсипав лайкою, думаючи, що електродруг відповість і навіть благатиме про пощаду. Одначе Вух і далі мовчав. Над островцем лунали лише звуки тупих ударів, тупіт, скрегіт розтрощеного каміння і прокляття засапаного Автоматея.

Через деякий час, пересвідчившись, що Вухові справді не завдають шкоди найстрашніші удари, розлючений і зморений Автоматей знову сів на березі, не випускаючи електродруга з рук.

— Навіть якщо мені не здасться розчавити тебе,— сказав він, насилу приховуючи лют, що душила його,— то можеш бути спокійний, я подбаю про тебе, як належить. Тобі довго доведеться чекати корабля, мій дорогий, бо я пожбурю тебе в море й ти лежатимеш там до кінця світу. У тебе буде сила часу для приємних роздумів у цілковитій самотності. Нового приятеля ти не знайдеш, про це вже я подбаю!

— Люб'язний ти мій! — озвався зненацька Вух.— Ну, чим же мені зашкодить перебування на дні океану? Ти мислиш категоріями, властивими істоті недовговічній, і в цьому корінь твоїх помилок. Зрозумій: або море колись таки висохне, або дно його підніметься над водою й стане сушею. За сто тисяч років це станеться чи за мільйон — для мене те значення не має. Я не тільки незнищений, а й безмежно терплячий, як ти міг помітити хоч би з того, з яким спокоєм я витримував напади твого шаленства. Скажу більше: я не відповідав на твої гукання й дозволяв шукати себе, бо не хотів завдавати тобі даремних трудів. Мовчав я й тоді, коли ти топтав мене, щоб необережним словом не розпалити твоєї люті, бо це могло зашкодити тобі.

Почувши це шляхетне визнання, Автоматей затремтів від люті, що знову спалахнула в ньому.

— Розтопчу тебе! В порох зітру, негіднику! — ревнув він, і знову почав несамовитий танок на камінні, підстрибуючи й б'ючи каблуками.

Та цього разу його дії супроводжувало доброзичливе Вухове попискування:

— Не вірю, щоб це тобі вдалося, але спробуй. Давай! Ще раз! Та не так, а то скоро стомишся! Ноги разом! І-і-і, гоп! Угору! Гей-гоп! Гоп-гоп! Підстрибуй вище, кажу тобі, і сила удару зросте! Що, вже не можеш? Справді? Що — не виходить? От-от, саме так! Бий зверху каменем! Так! Може, візьмеш інший? Невже немає більшого! Ще раз! Стук-грюк, мій дорогий друже! Як жаль, що я не можу допомогти тобі! Чого ж ти зупинився? Невже так швидко підупав на силі? Жаль, жаль! Ну, дарма... Я почекаю, відпочинь! Нехай тебе вітерець остудить...

Автоматей з гуркотом звалився на каміння, з лютою ненавистю вдивлявся в металеве зерно, що лежало у нього на долоні, і хоч-не-хоч слухаючи, як воно говорило:

— Якби я не був твоїм електродругом, то сказав би, що ти поводишся негідно. Корабель затонув через бурю, ти зі мною врятувався, і я служив тобі порадами, як умів, а коли я не придумав, як урятуватись, бо це неможливо, ти за слова чистої правди, за мою щирю пораду вбив собі в голову ідею знищити мене, єдиного твого товариша. Правда, таким чином ти принаймні знайшов якусь мету в житті й хоч за це повинен бути вдячним мені. Цікаво, чого тобі така ненависна думка про те, що я зостануся жити...

— Це ще ми побачимо, чи зостанешся! — заскреготів зубами Автоматей. — Останнього слова ще не сказано.

— Ні, ти воістину неповторний! Знаєш що? Спробуй покласти мене на пряжку свого пояса. Вона сталева, а сталь же міцніша від каменя. Можеш спробувати, хоча я особисто певен, що й з цього нічого не вийде. Але я був би радий допомогти тобі...

Автоматей, повагавшись, послунався цієї поради, та добився лише того, що від запеклих ударів поверхня пряжки вкрилася маленькими заглибленнями. Побачивши, що навіть найвідчайдушніші удари марні, Автоматей впав у чорну меланхолію і в безсилі відчаї тупо дивився на металеву шротинку, що тоненьким голосом провадила:

— І це — розумна істота, подумати тільки! Впадає в безодню відчаю, бо не може стерти з лиця землі єдине дружнє їй створіння в усьому цьому мертвому просторі. Скажи, Автоматейчику, невже тобі анітрохи не соромно?

— Замовкни, пащекуватий покидьку! — просичав Автоматей.

— Чому це я маю мовчати? Бачиш, якби я бажав тобі зла, то давно б уже замовк, але я все ще твій електродруг. І, як незмінний друг, буду поруч з тобою, коли тебе почнуть терзати муки агонії, хоч на голову ставай, а ти мене в море не вкинеш, мій любий, бо завжди краще мати

глядачів. Я буду глядачем твоєї агонії, яка через це напевне пройде краще, ніж у цілковитій самотності; адже важливі почуття, байдуже — які. Ненависть до мене, твого справжнього друга, підтримає тебе, зробить більш мужнім, окрилить твою душу, надасть переконливого й чистого звучання твоїм стогонам, упорядкує судороги й дасть лад кожній з останніх твоїх хвилин, а це ж немало... А щодо мене, то я обіцяю, що говоритиму небагато й не стану нічого коментувати; чинячи інакше, я міг би мимоволі зашкодити тобі надмірною дружбою, а ти цього не витримав би, позаяк вдача у тебе, правду кажучи, паскудна. Одначе я і це подолаю, оскільки, відповідаючи добром на зло, знищу тебе й таким чином позбавлю тебе від самого себе — по дружбі, кажу тобі, а не внаслідок осліплення, бо симпатія до тебе не заважає мені бачити всю ницість твоєї натури...

Ці слова урвав крик, що зненацька вихопився в Автоматей:

— Корабель! Корабель!! Корабель!!! — нестямно горлав він і, підхопившись, почав метатися по березі, кидати у воду каміння, розмахувати щосили руками, а головне, кричати на все горло, поки не охрип. А втім, усе це було ні до чого — корабель видимо тримав курс на острівець і невдовзі вислав рятувальну шлюпку.

Як з'ясувалося згодом, капітан корабля, на якому плив Автоматей, перед самою катастрофою встиг послати радіограму із закликом про допомогу, завдяки чому всю цю частину моря прочісували численні кораблі, а один із них підплив до самого острівця. Коли шлюпка з матросами досягла берега, Автоматей хотів був стрибнути в неї сам, але, подумавши, бігцем вернувся, щоб прихопити Вуха, побоюючись, що Вух зчинить крик і його почують прибулі на човні, а це могло призвести до неприємних розпитувань, а може, й звинувачень з боку електродруга. Щоб уникнути цього, він схопив Вуха і, не знаючи, де і як його сховати, хутенько запхнув собі у вуха. Почалися бурхливі сцени привітань і подяки, при яких Автоматей старався зчиняти якомога більше шуму, боячись, що хто-небудь з моряків почує Вухів голосок. Бо електродруг весь час без угаву говорив:

— Ну-ну, це таки справді несподівано! Один випадок з чотирьохсот тисяч... Ну й щасливчик ти! Сподіваюсь, тепер наші стосунки складуться якнайкраще, тим більше, що в найважчі хвилини я не відмовляв тобі ні в чому. Крім того, я вмію тримати язик за зубами — що було, те минуло.

Коли корабель після довгого плавання пристав до берега, Автоматей трохи здивував усіх, висловивши нікому не зрозуміле бажання відвідати найближчий металургійний завод, де був великий паровий молот. Розповідали, що він під час відвідин заводу поведився досить дивно, а саме, підійшовши до парового молота, почав щосили трясти головою, немов хотів витрусити через вухо на підставлену долоню свій мозок, і навіть підстрибував на одній нозі. Присутні, однак, вдавали, що нічого не помічають, бо вважали: у того, хто побував недавно в такій жахливій пригоді, внаслідок порушення душевної рівноваги можуть з'явитись неоясненні дивацтва.

Правда, і в подальшому Автоматей провадив спосіб життя, відмінний від колишнього, очевидно, захворівши на розлад психіки. То він збирав якісь вибухові речовини й навіть пробував влаштувати у себе вдома вибухи — йому не дали цього зробити сусіди, які звернулись із скаргою до властей; то раптом він починав колекціонувати молоти й карборундові напилки, а знайомим казав, що збирається створити новий тип машини для читання думок. Потім він зробився пустельником і набув звичку розмовляти вголос із самим собою: іноді можна було чути, як він, бігаючи по дому, голосно говорить і навіть вигукує слова, схожі на прокльони.

Нарешті, через багато років, охоплений новою манією, він цілими мішками став закуповувати цемент. Потім зробив з нього величезну кулю і, коли куля затверділа, завіз її невідомо куди. Розповідали, нібито він найнявся сторожем на занедбану шахту і якось уночі звалив у ствол шахти величезну бетонну брилу, а потім до кінця своїх днів ходив околицями, і не було такого непотребу, який би він обминув, а тоді не пожбурих у глиб старої шахти. Справді, поведився він досить незрозуміло, проте більшість цих чуток, либонь, не заслуговує на довір'я.

Бо важко повірити, що всі ці роки Автоматей таїв у своєму серці образу на електродруга, якому так багато чим завдячував.